

Bengt Furåker

Per Helldahl:

Hopp-Jerkas återkomst? Synen på arbetskraftens rörlighet från 1940-talet till idag

Eskilstuna, Västerås: Mälardalens högskola, 2008

I en nyligen utkommen liten skrift diskuterar Per Helldahl synen på arbetskraftens rörlighet från 1940-talet och framåt. Han konstaterar att ett antal viktiga förändringar har ägt rum och kan med det som utgångspunkt särskilja tre huvudperioder: 1) överrörlighetens epok (slutet av 1940-talet, början av 1950-talet), 2) den solidariska lönepolitikens epok (från mitten av 1950-talet till slutet av 1970-talet) och 3) flexibilitetens epok (1980-talet och därefter). Syftet med studien är att fånga hur man från politiskt håll under olika skeenden har betraktat rörligheten på arbetsmarknaden och hur synsätten har varit förknippade med olika politiska problemformuleringar. Det är alltså fråga om ett slags diskursanalys, men Helldahl talar hellre om problemformuleringar än om diskurser – för att på så sätt markera visst avstånd till poststrukturalistiska perspektiv. Han delar inte den poststrukturalistiska idén att diskurserna konstituerar aktörerna och vill inte ta ställning i debatten om materialism kontra idea-

Bengt Furåker är professor vid sociologiska institutionen, Göteborgs universitet
Bengt.Furaker@sociology.gu.se

lism. Samtidigt sympatiserar han med uppfattningen att rådande tankemönster påverkar hur olika problem hanteras.

Helldahl beskriver utvecklingen på ungefär följande sätt. Överrörlighetens epok utmärktes av en kraftig högkonjunktur med stora löneökningar och hög inflation. Det var lätt för anställda att byta arbete och personalomsättningen steg snabbt i företagen, vilket av många sågs som ett allvarligt problem. Hopp-Jerka myntades som namn på dem som ofta bytte jobb. Staten, arbetsgivarna, LO och TCO bildade samarbetskommittén Ekonomisk information som bland annat bedrev en kampanj för att stävja överrörligheten. Man använde sig av affischer föreställande Hopp-Jerka som likt en gräshoppa flaxade från arbetsplats till arbetsplats och syftet var förstås att skambelägga sådant beteende. Kampanjen mot

överrörlighet innehöll starkt psykologiserande inslag där problemet lokaliserades till instabila individer. Helldahl menar att det fanns en underliggande konservativ ideologi, en "harmonilära" enligt vilken den "gode" arbetaren skulle skaffa sig ett yrke som kunde ge identitet och självkänsla, finna sin plats i samhället och uppfylla sina samhällseliga plikter.

Den därpå följande perioden – den solidariska lönepolitikens epok – byggde på helt andra premisser. LO-ekonomerna Gösta Rehn och Rudolf Meidner formulerade ett program som gick ut på att fackföreningarna även i en inflationsökonomi skulle driva sina löneintressen. De ansåg att det var regeringens uppgift att genom en stram finanspolitik hålla inflationen nere. Fackföreningarna borde också eftersträva en utjämning mellan olika löntagargrupper ("lika lön för lika arbete"). Arbetare skulle inte med sina låga löner subventionera företag med låg produktivitet. I stället kunde man genom den solidariska lönepolitiken tvinga företagen att antingen rationalisera eller lägga ner. Därmed skulle strukturomvandlingen påskyndas vilket ställde krav på rörlighet hos arbetskraften och på statliga stödåtgärder. Arbetsmarknadens problem personifierades nu inte längre av Hopp-Jerka utan av människor som inte ville flytta geografiskt eller byta yrke (SAF-chefen Curt-Steffan Giesecke kallade de senare för Stann-Anders och Skrå-Åke). För att underlätta rörligheten på arbetsmarknaden utvecklade den relativt nya arbetsmarknadsmyndigheten AMS diverse rörlighetsstimulerande åtgärder såsom flyttningsbidrag och omskolning. Under generaldirektören Bertil Olssons ledning utformades en distinkt ideologi kring behovet av rörlighet hos arbetskraften. Enligt Helldahl stod den världsbild som nu fick överhanden i samklang med marknadens krav, även om den förutsatte betydande statliga insatser. Så småningom växte kritiken mot marknadsekonomi och med den nya radikalismen kom en rad nya lagar (MBL, LAS, med flera) som pekade i en helt annan riktning.

Den radikala perioden blev emellertid inte långvarig. Snart vann nyliberala tankar insteg och någon gång under 1980-talet började man tala om behovet av flexibilitet. Denna förändring kan delvis förklaras med globaliseringen, det vill säga intensifieringen av global handel och kommunikation. Nu betonades alltmer att företag i Sverige var tvungna att ha en högteknologisk produktion med välutbildade och kompetenta medarbetare för att kunna hävda sig i den tilltagande konkurrensen på världsmarknaderna. Flexibilitet blev ett nyckelord innebärande att företagen snabbt måste anpassa sig efter förändringarna i omvärlden. Detta innebar i sin tur konsekvenser för arbetskraften som förutsattes vara beredd till anpassning – inte minst genom att skaffa sig efterfrågade kompetenser och därmed hålla sig "anställningsbar". En förskjutning skedde så att den enskilde individen hänvisades till att ta större eget ansvar för att hantera sina problem i arbetslivet. Till bilden hör vidare ett utökat samarbete mellan

näringsliv och universitet och högskolor i syfte att driva fram innovationer av olika slag. Arbetsmarknadspolitiken fick efter hand en klarare inriktning på att öka effektiviteten i matchningen mellan arbetssökande och lediga platser, medan stödet för dem som har svårigheter på arbetsmarknaden kom mer i bakgrunden. Uppgiften att tillgodose arbetsgivarnas behov av arbetskraft står numera i centrum på ett annat sätt än tidigare.

Eftersom jag själv länge intresserat mig för de frågor Helldahl behandlar var det med stor nyfikenhet jag tog del av hans framställning. Till att börja med ska sägas att läsningen för min del har varit stimulerande och gett avsevärt utbyte. Detta beror delvis säkert på att Helldahl och jag har likartade uppfattningar i flertalet av de ämnen som är föremål för diskussion – han baserar sig för övrigt i viss mån på mina gamla studier inom området. På några punkter vill jag emellertid resa invändningar, sätta frågetecken och påpeka luckor.

Tyvärr lyckas författaren aldrig riktigt sätta fingret på vad som skiljer de båda begreppen rörlighet och flexibilitet åt. Rörlighet hänför sig i hans analys till faktiska övergångar mellan positioner på arbetsmarknaden och kan inbegripa många olika slags förändringar såsom yrkesbyten och geografiska flyttningar. Det finns dock också en annan innebörd i begreppet vilken avser potentiella förflyttningar och den berörs inte. När man säger att en person är rörlig behöver det inte betyda att han eller hon faktiskt (ofta) har flyttat på sig utan uttrycket kan stå för att vederbörande vill och kan flytta. Den innebörden – som är viktig och vanligt förekommande i den politiska diskussionen – har Helldahl tappat bort.

När vi kommer till flexibilitetsbegreppet anmäler sig ytterligare ett problem. Utan kommentar nämner Helldahl att flexibilitet brukar definieras som ”förmåga att anpassa sig till förändrade omständigheter”. Därefter går han raskt vidare och refererar Jan Ch Karlssons (2006) påpekande att om arbetsgivaren ska ha flexibilitet så måste de arbetande vara flexibla och vice versa. Detta är ett riktigt påpekande, men det syftar inte till att dra upp en skiljelinje gentemot begreppet rörlighet. Följaktligen förblir den gränsdragningen ogjord. Vad man undrar är förstas om det nu så gångbara begreppet flexibilitet bara är ett annat ord för rörlighet eller om vi har att göra med två olika företeelser. Svaret är väsentligt för åtskillnaden mellan Helldahls tre perioder; om den tredje – flexibilitetens epok – delvis handlar om andra fenomen än de två tidigare kommer ju analysen att halta. Själv betraktar jag rörlighet som en underkategori till flexibilitet. Det senare begreppet inbegriper det förra men har en vidare innebörd. Exempelvis kan vi säga att en individ har flexibla arbetstider eller är flexibel i fråga om arbetstid, men vi brukar inte i de fallen använda beteckningen rörlighet.

Det är också en brist att Helldahl inte berör debatten under överrörlighetens epok om hur mycket resurser som skulle satsas på arbetsförmedlingen och efter vilka principer verksamheten skulle fungera. Han noterar visserligen att anslagen

till arbetsförmedlingen minskades, men det finns åtskilligt förutom detta att ta i beaktande. I den svenska riksdagen diskuterade man olika sätt att hålla igen på servicen till ombytestsökande, inklusive möjligheten att reservera densamma enbart för arbetslösa (jfr Furåker 1979, s 7-9). 1950 års arbetsförmedlingsutredning ville emellertid inte gå utöver den instruktion som redan införts, nämligen att låta förmedlingstjänstemännen avråda folk från att "utan vägande skäl" lämna ett jobb. Att begränsa servicen för vissa kategorier sökande kunde ju äventyra förmedlingens roll på arbetsmarknaden.

En annan fråga gäller Helldahls periodindelning. Jag har inga större svårigheter att skilja överrörlighetens från den solidariska lönepolitikens epok, men inom den senare finns ett problem som har att göra med den radikala perioden under slutet av 1960-talet och en stor del av 1970-talet. Författaren ägnar det radikala uppsvinget viss uppmärksamhet, men frågan kvarstår om det inte innebar ett så pass tydligt brott med det existerande att vi inte längre kan tala om en och samma period. En viktig sak som bara nämns i Helldahls skrift är införandet av lagen om anställningsskydd (LAS) 1974. När denna lag tillkom försiggick en ganska intensiv debatt om huruvida rörligheten på arbetsmarknaden skulle kunna upprätthållas. De nya reglerna avsåg ju att i vissa avseenden göra det svårare för arbetsgivarna att säga upp personal, det vill säga de var närmast ägnade att bromsa strukturomvandlingen och gick därför stick i stäv mot den förhärskande rörlighetspolitiken. LAS fick sannolikt inte alls så stora effekter som vissa kritiker förutspådde, men det är en försummelse att Helldahl inte ens tar upp frågan.

En mindre synpunkt gäller benämningen den solidariska lönepolitikens epok. Rehn-Meidner-modellen var ett helt program i vilket den solidariska lönepolitiken visserligen var ett centralt inslag, men där det också fanns andra väsentliga delar. Detta framkommer i Helldahls beskrivning, men hans etikett riskerar att ta bort uppmärksamheten från det faktum att modellen utgjorde en större helhet.

Skriften heter ju *Hopp-Jerkas återkomst?* och man undrar givetvis hur författaren ska besvara frågan i titeln. Har flexibilitetens epok medfört att Hopp-Jerka är tillbaka eller på väg tillbaka? Helldahl är inte särskilt utförlig på denna punkt. Han framhåller att utvecklingen inte kan beskrivas som en pendelrörelse eftersom det också skett kvalitativa förändringar i de relevanta synsätten och värderingarna. Jag delar uppfattningen att vi ska akta oss för enkla paralleller mellan epoker med mycket olika förhållanden, men den som formulerar frågan så som här har skett får nog finna sig i att diskutera den lite mer ingående.

Denna och mina övriga anmärkningar till trots anser jag att Helldahls analys levererar åtskilligt av intresse. Mycket av det han säger har för all del sagts tidigare, men det speciella med genomgången är att trådarna dras ut till den nya flexibilitetens epok. Samtidigt är detta den svåraste uppgiften att hantera, bland annat därför att flexibilitetsbegreppet tycks vara vidare än rörlighetsbegreppet.

Här behöver analysen fördjupas, men man kan se Helldahls bidrag som en god början. Det finns många viktiga insikter att hämta i framställningen, inte minst genom att den visar hur tidsbundna olika synsätt är och hur snabbt vissa uppfattningar kan förändras – och särskilt värdefull är betoningen av att förändringarna sammanhänger med maktförskjutningar i samhället.

Referens

Furåker B (1979): "Arbetsförmedlingen och den 'gyllene regeln'", *Zenit*, nr 58, s 4-17.
Karlsson J Ch (2006): "Bra och dålig flexibilitet – en litteraturöversikt". *Arbetsmarknad & arbetsliv*, årgång 12, nr 3, hösten 2006.

